

¹S. K. Yalçın, ²E. Çeçen

¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ,
Türkiye (skyalcin23@gmail.com) ORCID: 0000 0002 3908 9204

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Elazığ, Türkiye (ececen23@gmail.com)
ORCID: 0000 0003 3653 8913

Derleme Sözlüğü'ndeki Yeryüzü Şekilleri ve Su Kaynaklarına Ait Mekân Adları Üzerine Değerlendirme*

Özet

Dil insanların kendi arasında anlaşmasını sağlayan, insanın ihtiyaçlarına cevap veren ve ırkını, tarihini, kültürünü, coğrafyasını, yaşayış şeklini yansıtan çok büyük bir yapıdır. Bu büyük yapıyı inceleyen bilim, dil bilimidir. Dil bilim, dilin genel ve özel niteliklerini araştıran, dilin sorunlarına yönelen, diller arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları inceleyen, kendi içerisinde farklı dallara ayrılan ve birçok bilim dalı ve disiplini ilişki içerisinde olan geniş bir alandır. Dil bilimin en önemli alt dallarından birini ise yer adları bilimi oluşturmaktadır.

Yer adları bilimi, Türk tarihinin ve coğrafyasının geçmişine ışık tutması ve dili birçok bilim dalıyla beraber incelemesi sebebiyle ad bilimin üzerinde en çok çalışılan dallarından biri haline gelmiştir. Çünkü yer adları incelendikçe bir toplumun dili, etnik tarihi, kültürü, siyasi tarihi, coğrafyası, düşüncesi ve yaşayış şekli hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır.

Yer adları kavramının yapılan çalışmalarda daha çok belirli bir yere verilen özel adlandırmaları kapsadığı görülmektedir; ancak bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde herhangi bir mekâna verilen ve özel ad kategorisinde değerlendirilmeyen halk adlandırmalarına yer verilmiştir. Tespit edilen yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adları, birçok anlamsal açıdan değerlendirilerek kendi içerisinde sınıflamaya tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Derleme Sözlüğü, adlandırma, ad bilim, yer adları bilimi, mekân adları.

* Bu bildiri Derleme Sözlüğü'ndeki Mekân Adları adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur.

¹S. K. Yalçın, ²E. Çeçen

¹Doç. Dr., Fırat University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Elazığ, Turkey (skyalcin23@gmail.com) ORCID: 0000 0002 3908 9204

²Graduate Student, Fırat University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Elazığ, Turkey (ececen23@gmail.com) ORCID: 0000 0003 3653 8913

Evaluation on Land Forms and Spatial Names of Water Resources in the Compilation Dictionary

Abstract

Language is a very large structure that enables people to agree among themselves, responds to the needs of people and reflects their race, history, culture, geography and way of life. The science that studies this great structure is linguistics. Linguistics is a wide field that explores the general and special features of the language, addresses the problems of the language, examines the commonalities and differences between languages, divides into different branches and is in contact with many branches of science and disciplines. One of the most important sub-branches of linguistics is the science of place names.

The science of place names has become one of the most studied branches of name science, as it sheds light on the past of Turkish history and geography and examines language with many branches of science. Because, as the place names are examined, information about a society's language, ethnic history, culture, political history, geography, thought and way of life is obtained.

It is seen that the concept of place names mostly covers special names given to a particular place in studies; however, in this study, the public naming given to any place in the Compilation Dictionary and not considered in the special name category is included. The determined landforms and the place names related to water have been classified in themselves by evaluating many semantic aspects.

Keywords: Compilation Dictionary, naming, name science, the science of place names, place names.

Giriş

Dil, insana özgü bir yeti şeklinde ortaya çıkarak akıl ile birlikte insanı insan yapan ve insanın duygu ve düşüncelerini bir başkasına aktarabildiği büyük bir hazinedir. “Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır” [1, s. 11]. Dil ortaya çıkarılmadan önce hiçbir fikir ortaya konulamamış ve kelimeye dökülemeyen hiçbir şey insanoğlu için var olmamıştır. Dilin gelişmesiyle birlikte insanoğlu evrende özel bir statüye kavuşmuştur. Dil, insanın hayattaki yerini ve değerini belirleyerek insana ayrıcalık katan en önemli varlık haline gelmiştir. “Dil, bireyin bilincini oluşturan, benliğini

şekillendiren temeldir; bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanan başlıca insansal işlemdir” [2, s. 12].

İnsanoğlu, iletişim ve paylaşım ihtiyacından dolayı çevresindeki ya da zihnindeki kavramları insana atfedilen en büyük hediye olan akıl ile anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu durumun sonucunda bulunduğu yere, çevresine, doğaya ve dinî inançları gereği kutsal kabul ettiği yerler gibi birçok yere adlar vererek bildirişimin kolaylaşmasını ve daha da anlamlı duruma gelmesini sağlamıştır. Ad, insanın yaratılması kadar eski ve gelişen bir terimdir. Adlar, insanın toplumsal, kültürel ve sosyal kazanımlarından biridir. Ad, bireyin toplum içerisinde yer bulmasının, kişilik kazanmasının ilk adımıdır. Birey, aldığı ad ile kendisini topluma kabul ettirir ve gerçek anlamda toplumda yer bulur [3, s. 1].

Adlar, toplumun aynası konumundadır; iletişimdeki farklılıkları yansıtanın yanında toplumun da özelliklerini gösterebilmektedir. Bu nedenle adlar, toplumun tarihini, izlerini ve işaretlerini yansıtmaktadır. “Dil, her şeyiyle birlikte var olduğu toplumun özelliklerini, ruhunu taşır; o toplumun karakterini yansıtır ve toplumu temsil eder.” [4, s. 5]. Evrendeki varlıkları birçok açıdan belirten ve onları farklılaştıran şeylerden en önemlisi, adlardır. Her ad evrendeki kavramların yerini tutarak onların göstergesi hâline gelir. İnsanlar da adlar yoluyla duyularla algılanan ve evrendeki soyut kavramları zihinlerinde anlamlandırabilmektedir. Sokrates, adların insanlardan ayrı ve bizlerin neden olmadığı, özünün gereği olarak sabit bir gerçekliğinin olduğunu belirtir. Adlar, zihnimizdeki hayallere göre bir yerden diğer yere giderek farklılaşmazlar; aksine kendi hallerinde ve doğanın mecburen sunmuş olduğu kendi gerçeklerine göre bulunmaktadırlar [5, s. 5].

Ad, evrendeki canlı ve cansız varlıkları, insanın zihnindeki duygu ve düşünceleri içinde bulunan toplumun diline ve yaşayış şekline göre karşılayan kelimelerdir. Evrendeki varlıklar ad olmadan anlamsızlaşır, var olamazdı; çünkü varlığı ifade edilemezdi. İnsan, kişilik ve millet olmayı adla kazanmaktadır. Ad, insanın karakteri, geleceği ve başarısıyla ilişkilidir [6, s. 251].

Dilde her varlığın birer adı vardır. Adlar olmadan varlıkları birbirinden ayırmak ve kullanmak olanaksızdır. Bundan dolayı varlıkları anlamak ve incelemek için algıladığımız her şey adlandırılmalıdır. Adlandırma, yeni karşılaşılan varlıklara anlam yükleyen, insanın zihninde yer alan kavramları meydana getiren bir varlığa işaret ederek varlığı diğerlerinden ayırmaktır. Her varlık adlandırılınca birer statü ve nitelik kazanır. Karâçetin, tüm varlık ve kavramları ifade eden, netleştiren ya da

ayırt ediciliği ortaya çıkaran adlandırmanın insanın var oluşundan bugüne dek yaşadığı ortam içerisindeki (şehir, ilçe, kasaba; dağ, tepe, ova...) yerleri adlandırmanın ve birini diğerinden ayırt etmenin zorunluluğunu duyduğunu ifade etmiştir [7, s. 219].

Adlandırma dilin zenginliğini ve ifade gücünü ortaya koyarak yeni kavramlar türetir ve farklı adlandırmalar ortaya koyulmaktadır. Türkçede de adlandırmanın köklü bir gelenek olduğu yazıtlarda, hikâyelerde ve destanlarda açık bir şekilde görülmektedir. Adın, verilmiş olduğu kişiyle bütünleşerek toplumdaki statü ve kültürü yansıttığı görülmektedir. Diller, zihinde ve çevredeki aynı ya da benzer olan varlıkları farklı bir şekilde adlandırır ancak aynı dile sahip insanlar bu kavramlara aynı adları verdikleri için birbirlerini anlar ve böylelikle iletişim sağlanır [8, s. 188].

Dilin söz varlığının detaylı bir şekilde incelenmesi ve dikkatlice analiz edilmesi, dil ve tarihin yanında birçok alanın aydınlatılması, ad bilimin görevleri arasındadır. Ad bilimi, yer adları ve kişi adlarının verilmiş nedenlerini de tür adları ve özel adlar üzerinde durarak, diğer bilim dalları ve disiplinlerle ilişki kurarak incelemektedir. "Dil bilim, halk bilim, hukuk, sosyoloji gibi birçok bilim dalı kendileriyle ilişkili olan yönleri açısından araştırmaktadırlar" [9, s. 9].

Ad bilimin en önemli dallarından biri de yer adları bilimidir. Yer adları, dil bilimsel çalışmaların büyük bir kısmını oluşturmasının yanında tarihi aydınlatması, kültürel ve sosyolojik yapıları ortaya koyması bakımından önemli bir dil bilim dalı durumuna gelmiştir. Yer adları, tarihle birlikte dilin de zenginliğini ortaya çıkaran malzemeleri kapsadığı için dilcilerin çalışmalarına da yön göstermektedir. Yer adları bilimi, yer adlarını köken, ses ve şekil yönüyle inceleyip dil ve tarih araştırmalarını aydınlatan ad bilimin dalıdır.

Yer adları biliminin dil bilim, tarih, coğrafya, arkeoloji, sosyoloji, etnografya, antropoloji vb. bilim dalları ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yer adları bilimi, diğer bilimlerin yöntemlerinden faydalanmaktadır. Yer adları araştırmaları, Türk tarihini ve coğrafyasını aydınlatan bir ışık konumundadır. Yer adları incelendikçe bir toplumun dili, etnik tarihi, kültürü, siyasi tarihi, coğrafyası düşüncesi ve yaşayış şekli hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. İnsanlar, yaşadığı veya içinde oldukları tabiat ortamını, coğrafya veya toprak parçaları özellikleriyle yönlendirip, bu özellikleri yaşamak için işleyip kullanmaktadırlar [10, s. 158].

Yer adları kavramı yapılan çalışmalarda daha çok belirli bir yere verilen özel adları kapsıyor olsa da bu çalışma, Derleme Sözlüğü'ndeki

herhangi bir mekâna verilmiş olan ve özel ad kategorisinde değerlendirilmeyen halk adlandırmalarını içermektedir. Çalışmada tespit edilen yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adları, birçok açıdan değerlendirilerek kendi içerisinde sınıflamaya tabi tutulmuştur.

1. Derleme Sözlüğü'ndeki Mekân Adlarının Sınıflandırılması

Derleme Sözlüğü'nde altı yüz binden fazla fişin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkarılmış olan ve halk ağızlarından derlenmiş çok sayıda kelime ve folklor sözleri yer almaktadır [11, s. IX]. Derleme Sözlüğü'ndeki yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlarının tespit edilip anlamsal şekilde sınıflandırılması ise çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışma diğer yer adları ile ilgili yapılan çalışmalara ait sınıflamalardan farklı bir sınıflamaya sahiptir. Derleme Sözlüğü gibi Türkçenin ağızlar alanındaki en büyük zenginliğinde tespit edilen kelimelerin anlamsal açıdan çok farklılık göstermesi yapılan sınıflamanın diğer sınıflamalardan farklı olmasına sebep olmuştur.

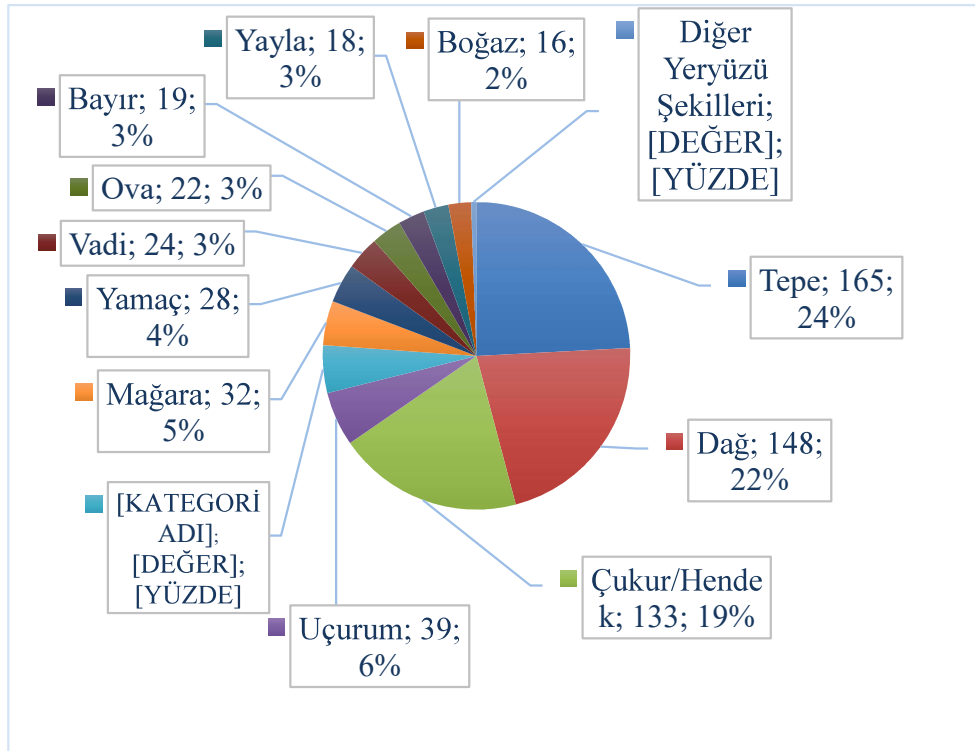
Çalışma Çeçen tarafından 2020 yılında yapılmış olan Derleme Sözlüğü'ndeki Mekân Adları tezinde tespit edilmiş toplam **3313** mekân adı içerisinden sadece yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili adlandırmaları kapsamaktadır [12, s. 44]. Tespit edilen yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adları, kendi içerisinde farklı alt kollara da ayrılarak sınıflandırılmaya tabii tutulmuştur. Yapılmış olan sınıflamalar ilgili başlığın altında sayısal verilerin de olduğu grafiklerle birlikte açıklanmıştır. Derleme Sözlüğü'nde tespit edilen tüm yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlandırmaları makalenin hacminin artırılmaması açısından ilgili başlıklarda verilen bazı örneklerle sınırlı tutulmuştur. Yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlarının tamamı için Derleme Sözlüğü'ndeki Mekân Adları çalışmasındaki Ek 2 ve Ek 3 kısımlarına bakılabilir [12, s. 70–106].

2. Yeryüzü Şekillerine Ait Mekân Adları

Derleme Sözlüğü'ndeki ilk sınıflandırmayı yeryüzü şekilleri oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye gibi yeryüzü şekillerinin fazlaca olduğu bir coğrafyada yeryüzü şekilleri ile ilgili oldukça fazla örneğe rastlanılmıştır. Bu grupta dağ, tepe, yamaç, vadi, ova, uçurum, mağara, çukur/hendek, bayır, yayla gibi birçok yeryüzü şekli incelenmiş ve bunlar kendi arasında ayrı bir sınıflamaya da tabi tutularak sayısal veri ve grafiklerle açıklanmıştır. Delta ve belen adlı şekillerden birer, yer altı şekillerinden iki adet olmak üzere tespit edilen dört örnek; yapılan sınıflamada “Diğer Yeryüzü Şekilleri” adlı bölüme dahil edilmiştir.

Derleme Sözlüğü'nde tespit edilen yeryüzü şekilleri toplamda 573 kelimedenden oluşmaktadır ve genel sınıflamada bu oran %15'tir. Yeryüzü şekillerine ait mekânlar kendi arasında sınıflandırıldığında en çok adlandırılan yeryüzü şeklinin 165 örnekle tepe; en az örneğin ise 16 örnekle boğaz olduğu belirlenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda halkın yeryüzü şekilleri ile oldukça içli dışlı olduğu ve Türkçenin de yeryüzü şekillerini adlandırma bakımından zengin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Aşağıda yeryüzü şekillerinin kendi içindeki sınıflama, sayısal verilerin de bulunduğu grafik ve tespit edilen kelimelerden bazıları yer almaktadır:



Grafik 1: Yeryüzü Şekillerine Ait Mekân Adlarının Sınıflandırılması.

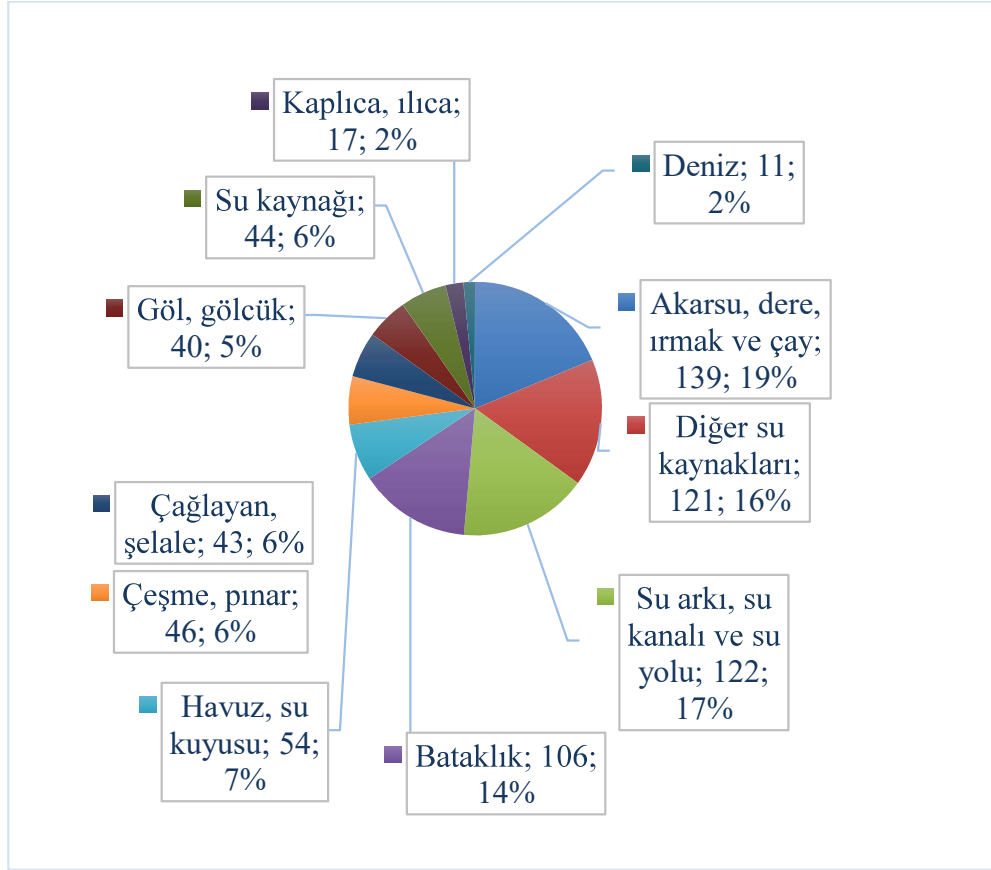
<p>Ağarım: Uçurum, yar. [11, s. 82] Ambarlı: Ova. [11, s. 238] Aykırı (I): 1.Yamaç, yan. [11, s. 422] Bozantı(III): Dağ. [11, s. 749] Bölmeç (I): Tek dağ. [11, s. 768] Cindoruk: En yüksek yer, tepe. [11, s. 977] Çöl (I): 1. Düz ova, yer. [11, s.1283] Dağ Çatanağı [Dağ Çatı]: Vadi. [11, s. 1324] Enez (III): Bayır. [11, s. 1751] Fotuk (II): Küçük çukur. [11, s. 1878] Geçemek [Geçek (I) -2]: 1. Dar geçit, boğaz. [11, s. 1961] Heyik: Yayla. [11, s. 2353] İnkaya: Mağara. [11, s. 2544]</p>	<p>Kaburga (II): Yamaç. [11, s. 2585] Lülük (V): Dağın sivri yeri. [11, s. 3096] Miyik: Yüksek yer, tepe. [11, s. 3207] Oylum (I): 1.Vadi. [11, s. 3303] Örtlek (II): Sönmüş yanardağ. [V, s. 3351] Pur (I): 8. Kayalıklarla kaplı uçurum. [11, s. 3489] Sovalak: 3. Kır, bayır. [11, s. 3669] Tavşankulağı: Taşsız, kayasız tepeler. [11, s. 3850] Uçmak (II): Yar, uçurum. [11, s. 4024] Yaltı: Yamaçtaki az eğimli yer. [11, s. 4152] Zaga (I): Mağara. [11, s. 4342]</p>
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

3. Su Kaynaklarına Ait Mekân Adları

Su, Dünya'nın ¾'ünü kağlaması ve insan hayatının devamı için en önemli ihtiyaçlardan biri olması sebebiyle en önemli kaynaklarımızdan biridir. Türkiye, üç yanı denizlerle çevrili olan ve birçok su kaynağını bünyesinde barındırması bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Bu zenginlik halkın diline ve yaşayış şekline de yansımaktadır.

Halk ağzının en önemli kaynaklarından biri olan Derleme Sözlüğü incelendiği zaman bu zenginlik daha da fazla görülmektedir. Derleme Sözlüğü'nde su kaynaklarıyla ilgili toplamda tespit edilen örnek 630'dur ve su kaynaklarına ait mekânların genel sınıflamadaki oranı %17'dir. Tespit edilen örnekler yine kendi içinde 11 gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Su kaynaklarıyla ilgili adlandırmalarda 147 örnekle en çok dere, çay, ırmak gibi akarsu türlerinin; en az ise 11 örnekle denize ait yerlerin adlandırıldığı tespit edilmiştir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise Derleme Sözlüğü incelenirken evrendeki en büyük su kaynağı olan okyanusla ilgili hiçbir örneğe rastlanılmamasıdır. Bu durum da halkın sadece çevresinde olan ya da bulunduğu coğrafyadaki kavramları adlandırdığını ve yaşanan coğrafya ile dil arasındaki ilişkinin de birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Aşağıda

su kaynaklarına ait örneklerin kendi içinde sayısal verilerle açıklandığı grafik ve tespit edilen kelimelerden bazıları yer almaktadır:



Grafik 2: Su Kaynaklarına Ait Mekân Adlarının Sınıflandırılması

Ağba: Sazlık, bataklık. [11, s. 85]

Ak (I): Gölün derin ve otsuz yeri. [11, s. 4412]

Aka (I): Akarsu. [11, s. 4412]

Akarca (II): 3. Kaplıca. [11, s. 139]

Arape: Su yolu [11, s. 299]

Arduç (II): Pınar. [11, s. 308]

Büklümbeç: Akarsuların büküntü yerleri. [11, s. 817]

Canelik: Derelerin denizle birleştiği yer. [11, s. 855]

Çahrağ (I): Çay ve derelerin geçit verdiği yer. [11, s. 1040]

Çanakte: Şelale. [11, s. 1067]

Çançkır: Küçük çağlayan. [11, s. 1067]

<p>Ayak (III): 4. Sıcak su kaynağı. [11, s. 399] Bere (III): 2. Suyun aktığı yer, su yatağı. [11, s. 633] Buğet: 1. Su birikintisi, gölcük, bataklık. [11, s. 780] Kanak (II): Çay, dere, ırmak. [11, s. 2618] Lom (II): 1. Irmak. [11, s. 3086] Ötek (IV): Sürekli su çıkan yer. [11, s. 3359] Ötgün (II): Su kaynağı. [11, s. 3359] Toly (III): Deniz. [11, s. 3955] Öze: Kaplıca. [11, s. 3371] Özek (V): 2. Susuz dere. [11, s. 3371] Özen (II): 3. Sulak, verimli yer. [11, s. 3373]</p>	<p>Dongurdak (I): Çağlayan. [11, s. 1560] Esik (I): 10. Suyu kesilmiş dere. [11, s. 1781] Geriz: Kaynak, çeşme. [11, s. 4510] Hotulcuk: Pek derin olmayan kuyu, pınar. [11, s. 2420] İrhım: Akarsuyun bir kolu. [11, s. 2485] Pıcık: Dere. [11, s. 3441] Sıfat: Derelerin, ırmakların düz yerleri. [11, s. 3604] Şilete: Çağlayan. [11, s. 3779] Toyra (I): Su kaynağı. [11, s. 3978] Uynuk (III): Çayın, akıntısı az belli olan derin yeri. [11, s. 4052] Yanıkdere: Ot bitmeyen dere. [11, s. 4170]</p>
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

SONUÇ

“Derleme Sözlüğü’ndeki Mekân Adları” adlı çalışma, altı ciltlik Derleme Sözlüğü esas alınarak yapılmıştır. Derleme Sözlüğü’nden hareketle tespit edilen mekân adlarıyla ilgili kelimelerin çok zengin bir anlamsal yapıya sahip olması, eldeki çalışmada diğer yer adları bilimi çalışmalarının sınıflamalarından farklı olarak daha özgün ve detaylı bir sınıflama yapılması ihtiyacı doğurmuştur. Bu sebeple çalışmada tespit edilen yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adları kendi içerisinde çok farklı alt dallara da ayrılarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada aşağıdaki sayısal verilere ulaşılmıştır:

Yeryüzü şekillerine ait mekânlardan **572** kelime; su kaynaklarına ait mekânlardan ise **630** kelime tespit edilmiştir.

Yukarıda sayısal verilerle birlikte sıralanan örnekler yer adları biliminin bir bölge için ne kadar da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, dilin toplumun sosyokültürel yapısını ayna gibi yansıtması sebebiyle, tespit edilen mekân adlarının tarih, coğrafya, arkeoloji, dil bilim, sosyoloji gibi birçok bilim dalıyla ilişkili olduğu ayrıntılı bir şekilde tekrar

ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, yer adları biliminin bir bölgenin veya ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakış açısını aydınlatmaya yardımcı olacağı da kanıtlanmıştır.

Birçok çalışmanın sonucunda birçok bölge taranarak oluşturulan Derleme Sözlüğü'nde Türkçenin zengin söz varlığı ve tasvir gücü ile birlikte aynı anlama sahip olan kelimelerin farklı bir şekilde adlandırılarak verilmesi, insanımızın hayal gücünün ve dilimizin zenginliğini açıkça göstermektedir. Çalışmada mekân adlandırmalarında mekânların sadece kendilerinin değil, ilgili olduğu kısımlarının da ayrıca adlandırılmış olması bu zenginliğin kanıtıdır: Örneğin; dağın yanında dağın eteği, dağın güneş alan yeri; dereyle birlikte derenin derin yeri, derenin kolları; vadi ve vadinin yüksek yeri, otlu yeri gibi birçok örnek detaylarıyla birlikte adlandırılmıştır.

Derleme Sözlüğü incelendiğinde yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekanlar adlandırılırken sayılar, renkler, hayvanlar, bitkiler, insan vücudu, eşyalar, meslekler, mesken yerleri, sebze ve meyveler, yer şekilleri ve su kaynakları gibi farklılık gösteren birçok kavramdan yararlanıldığı görülmektedir. Bazı kavramların oluşturulmasında gösteren ile gösterilen arasında bağ kurularak bir çağrışım yaratılmaya çalışıldığı tespit edilirken; genel olarak gösteren ile gösterilen arasında bir ilişki kurulmadığı görülmüştür ki bu durum “Gösterenin Nedensizliği ilkesiyle açıklanabilir. Birçok örnekte gösteren ve gösterilen arasında bir bağın olduğu tespit edilmiştir. Bu örneklerden bazıları şunlardır: “**Diş (IV)**: Dağlardaki girintili, çıkıntılı sivri yerler; **Dağ kellesi**: Dağın tepesi; **Bel (I)**: İki tepe arasında geçit veren yer; **Boyun**: Dağın geçit veren yeri; **Öksüzdere**: Yalnız yağmur zamanı akan dere; **Kaburga (II)**: Yamaç; **Yığma (I)**: Tepe.”

Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Dönemi'ne ait birçok arkaik unsura rastlanılmıştır. Eski Türkçe Dönemi'ne ait kelime ve eklerin canlı bir şekilde yaşadığı tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir: Derleme Sözlüğü'nde taşlık yer anlamındaki “**Çal (I) [Cala (II)]** [11, s. 1046], **Çalça** ve **Çaldurum**” gibi yer adları Dîvânu Lugâti't-Türk'te **Çalañ yir**: Çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer. [13, s. 612]; “Derleme Sözlüğü'nde çukur anlamıyla yer alan “**Batık** [11, s.570]” Kutadgu Bilig'de yine çukur anlamıyla “**Batığ**” [14, s. 65]; Derleme Sözlüğü'nde çakıllı yer anlamında kullanılan “**Çağsak (I) [Çahrah Yer, Çahşak (II)]**” Dîvânu Lugâti't-Türk'te aynı anlamıyla “**Çaxşak**: Dağ tepelerindeki taşlık bölge” [13, s. 617]; Derleme Sözlüğü'nde otsuz, çıplak arazi anlamında kullanılan “**Daz**” Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Taz yir**: Çorak, bitkisi az olan yer” [13, s. 865]; Derleme Sözlüğü'nde uçurum anlamında kullanılan “**Kat** [11, s. 2682]” örneği Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Kat kadrak**: Yamaç” [13, s

693]; Derleme Sözlüğü'ndeki çukur anlamında kullanılan “**Kazancık** [11, s. 2711]” örneği Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Kazgan**: Çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur.” [13, s. 696]; Derleme Sözlüğü'ndeki engebeli, çukur yer anlamında kullanılan “**Kuyak**” örneği Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Kuy**: Vadinin dibi.” [13, s. 752]; Derleme Sözlüğü'nde çukur anlamında kullanılan “**Opruk (II) ve Orbuk (III)**” örnekleri Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Oprı**: Çukur.” [14, s. 345; 13, s. 777]; Derleme Sözlüğü'nde dere, çay, ırmak anlamındaki “**Öz (I) [Özen (III), Özbek (II), Özden (III) -1]**” Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Öz**: Vadi, dere” [13, s. 794]; Yenisey Yazıtları'nda “**Öz**: Vadi” [15, s. 209] Derleme Sözlüğü'nde uçurum, dik yer anlamında kullanılan “**Yahm (II)**” örneği Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Yahm kaya**: Sarp, yalçın dağ.” [13, s. 945]; Derleme Sözlüğü'nde düzlük, ova anlamında kullanılan “**Yazı (I) [Yaazi, Yazılık, Yazu]** [11, s. 4218]” örneği “Orhun ve Uygur Yazıtları'nda **Yazı**: Düzlük, ova” [16, s. 187; 17, s. 196]; Dîvânu Lugâti't-Türk'te “**Yazı**: Açık arazi, açıklık, kır, ova” [13, s. 963] şeklinde yer almaktadır.

Altı ciltten oluşan Derleme Sözlüğü ele alınarak sözlükteki yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlarının incelendiği bu çalışma; verilen mekân adlandırmalarının nasıl oluşturulduğunu, nasıl sınıflandırıldığını ve bir mekâna ad verilirken hangi unsurların ön plana çıktığını diğer bilim dallarıyla da ilişkilendirerek ortaya koymuştur. Yaptığımız fişlemeler ve sınıflamalarla birlikte söz varlığı açısından yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlarının ne kadar zengin olduğu tespit edilmiştir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Türkiye'de yer adları bilimi alanındaki çalışmaların daha da artması mekân adlarındaki değişikliklerin ve geçmişin her türlü yönüyle aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır.

Derleme Sözlüğü mekân adları açısından detaylı bir şekilde incelenerek oluşturulmuş olsa da Derleme Sözlüğü hazırlanırken çalışmaların uzmanlar tarafından yapılmaması, fişlemelerin farklı kişilerce yapılması ve eksiksiz bir şekilde yapıldığının bilinmemesi gibi nedenlerden ötürü tespit edilen yeryüzü şekilleri ve su ile ilgili mekân adlarına ait sözcük sayısının çalışmada elde edilenlerden de fazla olabileceği olasılığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

1. Aksan, D. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim (1. Cilt)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. 2015.
2. Vardar, B. *Dil Bilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual. 2001.

3. Alkaya, E. “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2001. C. 11. S.1–25.
4. Buran, A. “Dil-İnsan-Kimlik İlişkisi”. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, Bartın Üniversitesi, 2016.C II, S.391–394.
5. Roy, H.-Tablot J. T. *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, (Çev.: Eser E. Taylav ve Cem Taylan). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 2002.
6. Yalçın, S. K. “Güntülü Adı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Müjgan Cumbur Armağanı*. Türk Kültürü Araştırmaları Armağanı Dizisi 01. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010. s. 251–253.
7. Karaçetin, H. “Antik Çağ’da Anadolu’da Tarihi Yer Adları”. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*. Başbakanlık Basımevi. Ankara. 1984. s. 219–223.
8. Erkman, F-Akerson. *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul, Multilingual. 2008.
9. Sakaoğlu, S. *Türk Ad Bilimi*, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.
10. Yıldırım, D. “Coğrafya’dan Vatana Geçiş ve Vatan İle Göç Ediş Problemi”. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984. s. 157–168.
11. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (I–VI Cilt)*, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 2009.
12. Çeçen, E. *Derleme Sözlüğü’ndeki Mekân Adları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ, 2020.
13. Ercilasun, A. B.-Akkoyunlu. Z. *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
14. Arat, R. R. *Kutaggu Bilig III*. (Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. 1979.
15. Aydın, E. *Yenisey Yazıtları*, Konya. Kömen Yayınları. 2015.
16. Tekin, T. *Orhon Yazıtları*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 2008.
17. Aydın, E. *Uygur Yazıtları*, İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayınları. 2018.

Аңдатпа

Тіл – адамдардың өзара түсінісуін қамтамасыз ететін, адамдардың қажеттілігіне жауап беретін және ұлтын, тарихын, мәдениетін, территориясын, тұрмыс салтын көрсететін өте ауқымды құрылым. Мұндай ауқымды құрылымды зерттейтін ғылым – тіл білімі. Тіл білімі – тілдің жалпы және жеке қасиеттерін зерттейтін, тілдің мәселелеріне бағытталатын, тілдердің арасындағы ортақ қасиеттер мен ерекшеліктерді қарастыратын, өз ішінде түрлі салаларға бөлінетін, арнайы ережелерге сүйенетін ауқымды сала. Ал тіл білімінің ең маңызды салаларының бірін жер атаулары ғылымы (топонимика) құрайды. Топонимика ғылымы – түркі халықтарының тарихына және территориясына байланысты өткенінен сыр шертуі және тілді бірнеше ғылым саласымен байланыстыра зерттеуі арқылы атаулар ғылымының ең көп зерттелген салаларының бірі деңгейіне жеткен. Өйткені жер атауларын талдаған шақта бір қауымның тілі, этникалық тарихы, мәдениеті, саяси тарихы, географиясы, таным-түсінігі және тұрмыс салты жайында да мәлімет алуға болады. Жер атауларына байланысты атқарылған жұмыстарда әсіресе белгілі бір жерге қойылған жеке атауларды қамтитыны байқалады, бірақ бұл мақалада Аймақтық сөздікте қандай да бір жерге немесе жеке атаулар категориясында сипатталмаған халықтық атаулар беріледі. Кездескен жер бедері және суға қатысты жер атаулары көптеген мағыналық тұрғыдан сипатталып өз ішінде топтастырылған.

Кілт сөздер: аймақтық сөздік, ат қою, атаулар ғылымы, топонимика, жер-су атаулары.

(С.К. Йалчын, Е. Чечен. Аймақтық сөздіктегі жер бедерлеріне және су ресурстарына байланысты атаулар)

Аннотация

Язык – это очень большая структура, которая обеспечивает взаимопонимание людей, отвечает их потребностям и отражает их расу, историю, культуру, географию и образ жизни. Наука, изучающая эту великую структуру, называется лингвистика. Лингвистика – это обширная область, которая исследует общие и индивидуальные характеристики языка, рассматривает языковые проблемы, исследует общие черты и различия между языками, включает в свою структуру различные разделы и находится в контакте со многими другими отраслями науки. Одним из важнейших направлений в лингвистике является наука о географических названиях – топонимика). Топонимика стала одной из наиболее изученных областей науки о названиях, поскольку она проливает свет на прошлое тюркской истории и географии и изучает язык вместе с другими областями науки, поскольку анализ географических названий также позволяет получить информацию о языке, этнической истории, культуре, политической истории, географии, познании и образе жизни сообщества. Понятие «топоним» (географическое название) в основном охватывает индивидуальные названия, данные конкретному месту; тем не менее, в данное исследование включены народные названия из регионального словаря той или иной местности и не учитываемые в категории имен собственных. В настоящей статье топонимы и гидронимы (географические названия, связанные с водой) классифицированы путем оценки многих семантических аспектов.

Ключевые слова: региональный словарь, именование, ономастика, топонимика, названия местности.

(С.К. Йалчын, Е. Чечен. Анализ названий местностей, связанных с топонимами и водными ресурсами, в региональном словаре)